

ŞAFİÎ MEZHEBİNİN TEMEL KAVRAMLARINDAN “KAVL” VE İLGİLİ İSTİLAHLARIN KULLANIMI VE İŞLEVİ

ONE OF THE KEY TERMS IN THE SHAFII LEGAL SCHOOL “QAWL”: THE USE OF
THE TERMS RELATED TO QAWL AND ITS FUNCTION

TAHA NAS

DOÇ. DR., MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ İSLAM HUKUKU
ANABİLİM DALI

ASSOCIATE PROFESSOR, UNIVERSITY OF MARDİN ARTUKLU FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF ISLAMIC LAW

tahanas44@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1234-1315>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.907079>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
21 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted
23 Haziran / June 2021

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Nas, Taha, “Şafî Mezhebinin Temel Kavramlarından “Kavl” ve İlgili İstihlaların Kullanımı ve İşlevi [One of the Key Terms in the Shafii Legal School “Qawl”: The Use of the Terms Related to Qawl and Its Function]”. Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 8/1 (Haziran/June 2021): 53-78.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.
For Permissions

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

ŞAFİİ MEZHEBİNİN TEMEL KAVRAMLARINDAN “KAVL” VE İLGİLİ İSTİLAHLARIN KULLANIMI VE İŞLEVİ

Öz

Şafii mezhebi çeşitli evrelerden geçmiştir. Bunların birincisi Şafii'nin bizzat kendisinin yaşadığı değişim ve gelişmeler neticesinde oluşan fıkıh birikimi evresidir. Bu “kavl” diye nitelenmekte olup mezhepteki ihtilafların da temelini oluşturmaktadır. Ardından Şafii'nin talebelerinin ve onlardan sonraki fakihlerin görüşlerinin ortaya çıktığı dönem gelir. Bu da mezhepteki ihtilaf noktalarından birini teşkil etmekte olup “vecih” diye nitelenen birikimin oluştuğu dönemdir. Hicri dördüncü asır itibarıyla mezhep birikiminin aktarımında ortaya çıkan farklılıklara dayalı olarak Irak ve Horasan tariklerinin ortaya çıkması, mezhebin farklı iki çizgiye ayrılmasına sebep olmuştur. Daha sonra bu durum, bazı Şafii fakihlerin görüş farklılıklarını azaltma, onların arasını bulup uzlaştırma faaliyetinin içine girmesine, böylece telif dönemi denilen bir sürecin başlamasına sebep olmuştur.

Şafii, kendi döneminin ilim merkezlerinin tamamını dolaşmış ve buralardaki âlimlerden istifade edip çeşitli görüş ve anlayışları bizzat temsilcilerinden tanıma fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla bunları inceleme, değerlendirme ve tenkit etme imkânına da sahip olmuştur. Bu süreç içinde Şafii'nin bu görüşlerden belirli bir dereceye kadar etkilenmesi de doğaldır. Bu bağlamda Şafii'nin Mısır'a gittikten sonra, Hicaz ve Irak'ta ortaya koyduğu eski görüşlerini yeniden gözden geçirmesi ve yeni görüşlerini ortaya koymasının sebeplerine dair, ilim adamları tarafından çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Kimisi bunun sonradan müttali olduğu bazı hadislerle dayalı bir değişim olduğunu söylerken, kimisi de bunun hocası İmam Malik'in onun üzerindeki etkisinin kalkmasına dayalı olduğunu iddia etmiştir. Diğer bazı ilim adamlarına göre ise, yaşadığı süre içinde değiştirdiği mekân ve çevre faktörü bu değişime sebep olmuştur.

Şafii'nin, çeşitli sebeplerden dolayı gerek kendi eserlerinde gerekse onun talebeleri ve sonraki mezhep âlimleri tarafından ondan nakledilenler arasında, aynı mesele ile ilgili farklı görüşlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da diğer mezhep mensupları tarafından çeşitli değerlendirmelere, hatta ithamlara sebep olmuştur. Bu ithamlara cevap mahiyetinde ve işin hakikatini ortaya koyma açısından konu ele alınmış ve neden Şafii'den aynı mesele ile ilgili farklı görüşlerin nakledildiğinin gerekçeleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Şafii'nin Irak'ta ortaya koyduğu görüşlerinden çoğunlukla vazgeçtiği ve Mısır'da yeni mezhebini oluşturduğu, hatta bazı ifadelerinde bunu dile getirdiği, bu sebeple kavli-i cedid türünden bir görüşü bulunduğu mezhebinin o olacağı ve amelin ona göre olacağı prensip olarak kabul edildiğinden kadim – cedid şeklindeki ayırım da son derece önem kazanmaktadır.

Bir konuda Şafii'den sadece kavli-i kadim veya kavli-i cedid nakledilmişse onunla amel edilir. Ancak bir konuda Şafii'nin birden fazla kavli varsa; kavli-i kadim ve kavli-i cedid tearuz ettiğinde, prensip olarak kavli-i cedide göre amel edilir. Zira Şafii'nin kavli-i kadimden rücu ettiği kabul edilir. Ancak kavli-i kadimi destekleyen ve muarız bulunmayan bir sahih hadis varsa bu durumda kavli-i kadim tercih edilir. Şayet Şafii'nin bir konudaki kavillerinin tamamı kadim veya cedid türünden ise bu durumda sonuncusu veya Şafii'nin tercih ettiği ile amel edilir. Eğer Şafii, ikisini de aynı anda söyleyip birini tercih etmemişse veya aynı vakitte mi yoksa farklı vakitlerde mi söylediği bilinmiyorsa, bu durumda hangisinin tercihe şayan olduğu araştırılır ve ona göre amel edilir. Bu durumda araştırmayı yapacak kişi tahrir ve tercih ehli ise kendisi bunun araştırmasını yapar ve ona göre amel eder, değilse bu sıfatlara sahip âlimlerin tercih ettiğini nakleder. Hiçbir yolla tercih etme imkânını bulamazsa, tevakkuf eder.

Şâfiî'nin talebelerinden itibaren Şâfiî fıkıhçıların gerek görüşlerle ilgili ıstılahları gerekse bunlar arasında tercihi ortaya koyan çeşitli ifadeler kullandıkları görülmektedir. Cüveynî, Gazzâlî, Rafîî ve Nevevî çizgisinin bu ıstılahları kullanımında bir gelişim görüldüğü ve Nevevî'nin eserlerinin başındaki mukaddimelerde bunların hangi anlamda kullanılacağı net bir şekilde ortaya konulduğu, ancak özellikle Rafîî'nin kullanımlarının Nevevî'ye önemli manada öncülük ettiğini söylemek mümkündür. Nevevî'nin bu ıstılahları netleştirdiği, ister kuvvetli ister zayıf olsun mezhepteki her görüş için ve bunların karşıları için birer ıstılah belirleyip kullandığı görülmektedir. Onun bu faaliyeti sonraki fukahânın mezhepteki ihtilafları daha iyi görmesine ve onun belirlediği bu esaslar üzerinden yürümelerine katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Şâfiî, Kavl, Kadîm, Cedîd, Tercih.

"QAWL", ONE OF THE KEY TERMS IN THE SHAFI'I LEGAL SCHOOL: THE USE OF THE TERMS RELATED TO QAWL AND ITS FUNCTION

Abstract

The Shafi'i legal school has gone through various phases. The first of these is the accumulation of fiqh as a result of the changes and developments that Shafi'i sect experienced. This is referred to as "qawl" and forms the basis of the conflicts in the sect. Then comes the period when the views of Shafi's students and the scholars after them emerge. This constitutes one of the points of dispute in the sect and is the period when the accumulation defined as "wach" is formed. The emergence of the Iraqi and Khorasan sects based on the differences in the transfer of sectarian accumulation as of the fourth century after Hidjra caused the sect to be divided into two different lines. Later, this situation caused some Shafi'i scholars to reduce their differences of opinion, to find and reconcile between them, and thus to begin a process called the royalties.

Al-Shafi'i traveled all the science centers of the time and had the opportunity to benefit from the scholars in these areas and get to know various views and understandings from their representatives. Therefore, they had the opportunity to examine, evaluate and criticize them. In this process, it is also natural that Al-Shafi'i is affected by these views to a certain extent. In this context, various evaluations have been made by scholars about the reasons why Al-Shafi'i revised old views he put forward in Hejaz and Iraq after he went to Egypt and put forward his new views. While some said that it was a change based on some hadiths, of which he was later found it, others claimed that it was based on the removal of his teacher Imam Malik's influence on him. According to some other scientists, the place and environment that he changed during his lifetime caused this change.

It is seen that Al-Shafi's different views on the same issue emerged both in his works and among those conveyed from him by his students and later sect scholars for various reasons. This has led to various evaluations and even accusations by members of other sects. The issue has been handled in response to these accusations and in terms of revealing the truth of the work, and the reasons why different views were conveyed from Al-Shafi'i on the same issue were tried to be put forward.

Since Al-Shafi'i mostly abandoned his views he had put forward in Iraq and formed his new sect in Egypt and even expressed this in some of his statements, therefore, when he has a view of the qawl djadid type, it is accepted as a principle that his sect will be him and the deed will be according to him, the distinction in the form of djadid is also very important.

If qawl qadim or qawl djadid is transferred from Al-Shafi'i in a matter, the act is done in accordance with it. However, if there is more than one opinion of Al-Shafi'i

on a subject; When qawl qadim and qawl djadid are treated, the principle is to act according to the qawl djadid. Because, it is accepted that Al-Shafi'i has recourse from the qawl qadim. However, if there is a sound hadith that supports the qawl qadim and does not have any contradictions, then qawl qadim is preferred. If all of Al-Shafi's statements on a subject are of a qadim or djadid type, in this case, the last one or Al-Shafi's preference is to be deduced. If Al-Shafi'i utters both at the same time and does not prefer one, or if it is not known whether he said them at the same time or at different times, then it is investigated which one is preferred and people act accordingly. In this case, if a person who will do the research is the one of qualified to takhridj and tardjih, he / she conducts his research and acts accordingly, if not, he reports that scholars with these attributes prefer.

It is seen that since the students of Al-Shafi'i, Shafi'i scholars have used various expressions that reveal both the terminology for opinions and the preferences among them. It is possible to say that there has been a development in the use of these terms of the Cuwayni, Gazzali, Rafii and Nawawi line and the meaning of the use of them in the precepts at the beginning of the works of Nawawi is clearly stated, but it is possible to say that especially the uses of Rafii lead the Nawawi in an important sense. It is seen that Nawawi clarifies these terms, determines and uses a term for each view in the sect, whether they are strong or weak, and for their opponents. This activity of his contributed to the later scholars to see the conflicts in the sect better and to follow these principles determined by him.

Keywords: Islamic Law, Shafi'i, Qawl, Qadim, Djadid, Tardjih.

GİRİŞ

G eçmişten günümüze insanlığın tarihi sürecine bakıldığında, insan olmanın temel unsurlarıyla ilgili alanda herhangi bir değişim görülmemekle birlikte; doğada, toplumda ve insanda meydana gelen değişimlere bağlı olarak; günlük yaşantı ve sosyal ilişkiler alanında sürekli ve canlı bir değişimin gerçekleştiği inkar edilemez bir vakiadır.¹ Bu bağlamda toplumların sürekli değişim içinde olduğu, eski alışkanlıklarını terk ettiği, yeni davranış kalıplarını edindikleri görülmektedir. İnsanın yaşantısındaki bu değişime bağlı olarak onlar için konulmuş olan hukuk kuralları da, işlevsel olması için, bu değişimden nasibini alır.² Hukuktaki bu değişiklik, gerek aklen gerekse şer'an zarûrî gözükmemektedir. Bu değişimde zaman, coğrafya, demografik yapı, örf, siyasi, dini ve ahlaki faktörler rol oynamaktadır.³

İslam hukuku açısından, vahyin nazil olduğu Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere, sahabe, tabiîn ve sonraki müçtehitler döneminde, gerek içtihat gerek fetva gerekse yargı kararı şeklindeki hükümlerde değişimin devam ettiği görülmektedir. Bu husus, usul eserlerinde "teğayyürü'l-

¹ Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* (İstanbul: Kuramer, 2016), 259.

² Soner Duman, "Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar – Sebepler – Analiz)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19, (2012), 441.

³ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişimi* (İstanbul: İFAV Yay., 1994), 15-18, 151.

ictihad” (içtihadın değişmesi) ve “içtihadın içtihadı nakzedip etmeyeceği” bağlamında incelenirken; furû fıkıh eserlerinde ise “rücu” tabiriyle müçtehidin eski görüşünden vazgeçip yeni bir görüş ortaya koyması bağlamında ele alınmıştır.⁴ Bu manada fıkıh kitaplarında gerek müçtehit sahabilerin gerekse sonraki dönem müçtehitlerin birçok meselede ortaya koydukları içtihatlarından rücu edip başka bir hüküm ortaya koydukları pek çok örnek bulunmaktadır. Bu durum mezhep imamaları açısından da farklılık arz etmemektedir. Nitekim mezheplerin furû fıkıh eserlerine bakıldığında Ebû Hanife,⁵ Malik,⁶ Şâfiî⁷ ve Ahmed b. Hanbel’den⁸ her birisinin aynı konuda farklı görüşlerinin olduğu görülmektedir.⁹ Ancak bütün müçtehitlerde bu durum görülmekle birlikte, bu hususta en çok dikkat çeken kişi İmam Şâfiî olmuştur. Zira geçirdiği evreler bağlamında onun, çok sayıda meselede farklı görüşleri ortaya çıkmış, bu husus çeşitli değerlendirmelere sebep olmuş ve kimi Şâfiî alimler tarafından bunlara cevap mahiyetinde gerek kendi eserleri içinde gerekse müstakil eserler şeklinde konu tartışılmıştır.¹⁰ Bu görüşler kavlı kadim ve kavlı cedid şeklinde ikiye ayrıldığı gibi, bu iki kavlin her birisinin içinde de bir konu ile ilgili farklı görüşleri olabilmektedir. Mezhep içinde “kavl” istilahlıyla ifade edilen bu husus, çalışmamızın konusunu teşkil ettiğinden, bununla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması açısından, mezhebin gelişimini ve bazı ihtilaf noktalarını kısaca şu şekilde ifade etmek mümkündür.

İslam fıkıh tarihinin önemli mezheplerinden biri olan Şâfiî mezhebi, özünde Şâfiî’nin fıkıh birikimini barındırmakla birlikte, çeşitli evrelerden geçmiştir. Bu evrelerin birincisi Şâfiî’nin bizzat kendisinin yaşadığı değişim ve gelişmeler neticesinde oluşan fıkıh birikimidir ki bu, “kavl” diye nitelenmekte olup mezhepteki ihtilafların da temelini oluşturmaktadır. Ardından

⁴ Duman, “Ebû Hanife’nin İctihadlarındaki Değişim”, 442.

⁵ Bkz. Duman, “Ebû Hanife’nin İctihadlarındaki Değişim”, 443-465.

⁶ Bkz. Ebu’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü’l-müçtehid ve nihâyetü’l-muktasid*, thk. Muhammed Subhi Hasan Hallâk (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 1/73, 79, 136-137, 139, 142.

⁷ Bkz. Abdurrahman Candan, İmam Şâfiî’nin Kavlı Kadim ve Kavlı Cedid’i (İstanbul: Çıra Akademi, 2018).

⁸ Bkz. İsa Atcı, “Aynı Fikhî Meselede Ahmed b. Hanbel’den Nakledilen Farklı Görüşler (el-Muğni Örneği)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 234 – 247.

⁹ Şemsuddin Muhammed es-Sülemî el-Münavi, *Feraidü’l-fevaid fi ihtilafı’l-kavleyn li-müçtehidin vahidîn*, thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmail (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1995/1415), 9.

¹⁰ Ebû’l-Abbas Ahmed b. Ebî Ahmed İbnü’l-Kâs, *Kitabu Nuşretü’l-kavleyn li’l-İmam eş-Şafii*, thk. Mazin Sa’d ez-Zübeybi (Beyrut: Darü’l-Beyrutî, 2009/1430); Ebû Muhammed Rüknu’l-İslâm Abdullah b. Yusuf b. Abdullah el-Cüveynî, *es-Silsile fi ma’rifeti’l-kavleyn ve’l-vecheyn*, thk. Halid b. Nevvar b. Mübtî en-Nemir (Kuveyt: Letaif – Amman: Ervika, 2016); Ebû İshak İbrahim eş-Şirâzî, *Şerhu’l-Lümâ*, thk. Abdülmecit Türki (Beyrut: Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1988), 2/1077-1083; Ebu Hamid Hüccetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Hakikatü’l-kavleyn fi tevcihî tahrici’l-imam eş-Şafii li-ba’zi’l-mesâil ala kavleyn*, thk. Ebu Abdullah ed-Dani b. Münir Al-i Zehvi (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyan, 2007/1428).

Şâfiî'nin talebelerinin ve onlardan sonraki fakihlerin görüşlerinin ortaya çıktığı dönem son derece önemli olup mezhepteki ihtilaf noktalarından birini teşkil eden ve “vecih” diye nitelenen birikimin oluştuğu dönemdir. Hicri dördüncü asır itibarıyla bu mezhep birikiminin aktarımında ortaya çıkan farklılıklara dayalı, Irak ve Horasan tariklerinin ortaya çıkması, mezhebin farklı iki çizgiye ayrılmasına ve yaklaşık iki – üç asır bu şekilde devam etmesine sebep olmuştur. Bu durum, kimi Şâfiî fakihleri harekete geçirmiş ve ellerinde bulunan çok sayıdaki eserde yer alan kaviller, vecihler ve tarikler arasındaki farkları azaltma, onların arasını bulup uzlaştırma faaliyetinin içine girmiş, telif dönemi denilen bu süreç Râfiû ve Nevevî'ye kadar devam etmiştir.¹¹

Buna göre, kavl, vecih ve tarik ıstılahları, mezhebin telif ve tercih döneminden önceki gelişimini ifade ettiği gibi, var olan ihtilaf noktalarını da ortaya koymaktadır. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi mezhepteki ihtilafların temelini Şâfiî'nin kavilleri oluşturmaktadır. Bu sebeple, kavillerin oluşum süreci ve sebepleri, sonraki fukahânın bunları nasıl değerlendirip aralarında tercihte bulunduğu, kaviller arasında tercihte bulduklarında hangi ıstılahları kullandıkları hususları, mezhebin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu çalışma, Şâfiî'nin görüşü anlamına gelen “kavl” ıstılahının incelenmesini konu edinmektedir.

1. ŞAFİÎ'NİN FARKLI GÖRÜŞLERİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE SEBEPLERİ

İmam Şâfiî (ö. 204), yirmi yaşları civarına kadar Mekke'de bulunan çeşitli âlimlerden, sonra da Medine'de İmam Malik (ö. 179) vefat edinceye kadar ondan ilim tahsil eder. Bu arada ulemanın ihtilafına ilgi duyduğu için Medine'deki diğer bazı âlimlerden de dersler alır.¹² İmam Malik'in vefatından sonra Mekke'ye dönen Şâfiî, bir müddet sonra idarî bir görev için Yemen'e gider. Burada yaklaşık beş yıl görev yaparken aynı zamanda oradaki bazı âlimlerden de ilim tahsil eder.¹³ Şâfiî Yemen'de iken Abbasî yönetimine karşı bir ayaklanma tertip etmekle itham edilir ve tutuklanıp Harun er-Reşîd'in huzuruna çıkarılmak üzere Rakka'ya oradan da Bağdat'a getirilir. Burada bir müddet göz hapsinde tutulan Şâfiî, bu vesileyle Hanefî fıkhnın o günkü temsilcisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189) ile tanışır.¹⁴

¹¹ Taha Nas, *İmam Nevevî ve Şâfiî Mezhebindeki Otoritesi*, (Ankara: İlahiyât, 2016), 9.

¹² Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkhn Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 2. Baskı, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 22-28; a.mlf., “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223.

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Mektebetü Dari't-Türâs, t.y.), 1/105-147; Aybakan, *İmam Şâfiî*, 27, 29-30.

¹⁴ Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, 1/117-120, 179-196.

Şâfiî'nin Bağdat'taki zorunlu ikameti sona erince Mekke'ye geri döner. Şâfiî, 195 yılında ikinci kez tekrar Bağdat'a gider. Kendi isteği ile gittiği orada bu sefer iki yıl kalır. Ancak Emin ile Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesi sebebiyle Bağdat muhasara edilince oradan ayrılıp Mekke'ye gider. Burada bir yıl kaldıktan ve Bağdat üzerinde on beş ay süren muhasara sona erdikten sonra, üçüncü kez olmak üzere 198 yılında tekrar Bağdat'a gelir. Ancak kısa bir süre kaldıktan sonra, ilim faaliyeti için ortamın huzurlu olmadığını görünce buradan ayrılır ve bu sefer Mısır'a gider.¹⁵ Şâfiî'nin 199 yılı sonlarına doğru veya 200 yılı başlarında oraya vardığı söylenebilir.¹⁶

Şâfiî'nin yukarıda kısaca verdiğimiz hayatından da anlaşılmaktadır ki o, kendi döneminin ilim merkezlerinin tamamını dolaşmış ve buralardaki âlimlerden istifade edip çeşitli görüş ve anlayışları bizzat temsilcilerinden tanıma fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla bunları inceleme, değerlendirme ve tenkit etme imkânına sahip olmuştur. Bu süreç içinde Şâfiî'nin bu görüşlerden belirli bir dereceye kadar etkilenmesi de doğaldır. Bu bağlamda Şâfiî'nin, Hicaz ve Irak'ta bulunduğu dönemlerde daha çok İmam Malik'in fıkıh anlayışının etkisi altında ve onu savunur bir konumda iken, kavli-kadim diye isimlendirilen görüşlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu süreçte iki fıkıh birikiminin de zayıf ve güçlü yönlerini tanıma imkânı bulan ve bu yeni donanımla Mısır'a intikal eden Şâfiî, burada kendisine ait yeni özgün görüşler ortaya koymuştur ki buna kavli-cedid denilmektedir.

Şâfiî'nin Mısır'a gittikten sonra, Hicaz ve Irak'ta ortaya koyduğu kadim görüşlerini yeniden gözden geçirmesi ve cedid görüşlerini ortaya koymasının sebeplerine dair, ilim adamları tarafından çeşitli incelemeler ve değerlendirmeler yapılmıştır. Kimisi bunun sonradan müttali olduğu hadisler veya bazı rivayetlerin zabt ve isnat açısından değerlendirilmesi ile ilgili olduğunu söylerken, kimisi de bu değişimin hocası İmam Malik'in onun üzerindeki etkisinin kalkması olduğunu iddia etmiştir. Diğer bazı ilim adamlarına göre ise, yaşadığı süre içinde değiştirdiği mekân ve çevre faktörü bu değişime sebep olmuştur. Ancak onun görüşlerindeki değişimde bunlar sebep olduğu gibi diğer bazı sebeplerin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Şâfiî'nin görüşlerindeki değişimin temel sebeplerini şu şekilde saymak mümkündür:

1.İlmi Olgunlaşma Süreci: Sürekli okuyan, araştıran, farklı ilim çevrelerinden istifade eden ilim adamlarında bir ilmi olgunlaşmanın gerçekleştiği muhakkaktır. İmam Şâfiî'nin hayatına baktığımızda da, onun kendi döneminde İslam coğrafyasında bulunan bütün ilim çevrelerini dolaştığı

¹⁵ Beyhakî, *Menâkibuş-Şâfiî*, 1/220; Aybakan, "Şâfiî", 38/224; a.mlf., *İmam Şâfiî*, 30-38.

¹⁶ Aybakan, *İmam Şâfiî*, 42-43; a.mlf., "Şâfiî", 38/224.

ve ilmî anlayışları tanıdığı ve bu farklı anlayışları okuyup tanıyacak kadar buralarda kaldığı görülmektedir. Bu manada o, sürekli canlı ve dinamik bir süreç geçirmiştir.¹⁷ Bu süreç içinde öğrendiği farklı ilmi anlayış ve metotları iyice inceleyip zayıf ve kuvvetli yönlerini tespit etme ve bunları karşılaştırma imkânı bulmuştur. Bu durum onu, ilmi açıdan olgunlaştırmış ve bazı görüşlerinin doğal olarak değişmesine sebep olmuştur. Onda bu olgunlaşma ve değişim, hem fıkıh hem usul hem de hadis birikimi ve bu birikimi değerlendirme usulü ve benzeri alanların tamamında olmuştur. Kanaatimizce bazı meselelerde görüşlerinin değişmesinin en önemli sebeplerinden biri farklı anlayışlardan elde ettiği ilimle sürekli iştigalinin onda oluşturduğu bu olgunlaşmadır.

2. İmam Malik ve Medine Ekolü Etkisinin Azalması: İmam Şâfiî ilimle iştigal etmeye başladığında temelde iki ilmî anlayış bulunuyordu. Bunlardan biri Medine ve çevresinde var olan ve başını İmam Malik'in çektiği ehl-i hadis olarak bilinen anlayıştı. Diğeri ise Bağdat ve çevresinde bulunan, Ebû Hanife ve talebelerinin fıkıh anlayışı olup ehl-i rey olarak biliniyordu. İmam Şâfiî, içtihat edip fetva verecek seviyeye gelinceye kadarki ilim tahsilinin büyük bir kısmını hocası İmam Malik'in yanında yaptığı için doğal olarak hocasının onun üzerinde büyük bir etkisinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kavli-i kadim diye isimlendirilen Mısır öncesi görüşlerinin ortaya çıktığı dönemde, daha çok Malik'in fıkıh anlayışının etkisi altında ve onu savunur bir konumda olduğu da iddia edilebilir. Ancak bütün kadim görüşlerinde İmam Malik'ten etkilendiğini savunmak, Nevevî'nin dediği gibi, bir müçtehit olması hasebiyle Şâfiî'nin bütün kadim görüşlerinin böyle olamayacağı, hocasından etkilenmenin kısmî olduğu, bunun da doğal bir husus olduğu söylenebilir. Şâfiî'nin zaman içinde farklı ilmî anlayışları tanıması, farklı çevre ve mekânlarda bulunması neticesinde gittikçe hocası Malik ve Medine ekolünün onun üzerindeki etkisi azalmış, bu da bazı görüşlerinin farklılaşmasına sebep olmuştur.¹⁸

3. Zaman ve Mekân Faktörlerinin Etkisi: Zaman faktörünün ve farklı mekânlarda bulunmanın gelişim ve değişim üzerinde etkisinin bulunduğu bir vakiadır. İmam Şâfiî de hayatı içinde çeşitli bölgelerde bulunduğu için, farklı insan, örf, adet ve geleneklerle karşılaştığından bunları farklılıklarıyla değerlendirme ve ortaya çıkan meselelere buna göre çözümler bulma onun bazı görüşlerinin değişmesine sebep olduğu ifade edilmiştir. Ancak bunun etkisinin çok yoğun olmadığı da belirtilmiştir.¹⁹

¹⁷ Lemîn Nâcî, *el-Ğadîm ve'l-cedîd fî fıkhiş-Şâfiî* (Riyâd – Kahire: Daru İbn Kayyim – Daru İbn Affân, 2007), 1/350.

¹⁸ Candan, *İmam Şâfiî'nin Kavli-i Kadîm ve Kavli-i Cedîd'i*, 347-348.

¹⁹ Nâcî, *el-Ğadîm ve'l-cedîd*, 1/346-350.

4. *Farklı Alimlerle Karşılaşması Neticesinde Farklı İlmî Birikimler Elde Etmesi*: İmam Şâfiî, önce Mekke'de bulunan kimi alimlerden istifade etmiş, sonra Medine'ye gidip başta İmam Malik olmak üzere buradaki diğer alimlerden de ilim tahsil etmiştir. Ardından Yemen'de bulunduğu süre içinde oradaki alimlerden istifade etmiştir. Daha sonra Bağdat'ta Ebû Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed eş-Şeybânî ile görüşmüş ve ondan rey ekolünün görüşlerini öğrenme imkanı bulmuştur. Hayatının en son merhalesi olan Mısır'da ise gerek İmam Malik'in diğer talebelerinin oluşturduğu fıkıhı gerekse Leys b. Sa'd'ın fikhini talebeleri kanalıyla elde etme imkanı bulmuştur. Bu farklı ilim adamları ve ilmî anlayışları tanınması merhalelerinin her birinde karşılıklı etkileşimlerin olduğunu ve bunun Şâfiî'nin kimi görüşlerinin değişmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz.

2. BİRDEN FAZLA KAVLİN ŞAFÎ'YE NİSPET EDİLMESİNE SEBEP OLAN HUSUSLAR

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, çeşitli sebeplerden dolayı gerek Şâfiî'nin kendi eserlerinde gerekse onun talebeleri ve sonraki mezhep alimleri tarafından ondan nakledilenler arasında, aynı mesele ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da diğer mezhep mensupları tarafından çeşitli değerlendirmeler, tenkitler hatta hile ve aldatma amaçlı olduğu şeklinde ithamlar yapılmasına sebep olmuştur. Bu ithamlara cevap mahiyetinde ve işin hakikatini ortaya koyma açısından ta ilk dönemlerden itibaren bu konu ele alınmıştır. İbnü'l-Kâs (ö. 335/946), Cüveynî (ö. 438/1047), Şîrâzî (ö. 476/1083), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Salâh (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277) ve Münâvî (ö. 747/1346) gibi kimi Şâfiî müellifler tarafından bu husus incelenmiş ve Şâfiî'ye bir meselede farklı görüşlerin izafe edilmesinin sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Elimizdeki eserler açısından bakıldığında bu konuyu ilk olarak müstakil bir eserde inceleyen kişinin İbnü'l-Kâs (ö. 335/946) olduğu görülmektedir. O, Şâfiî'nin bir meselede birden fazla görüşünün bulunmasına özellikle Kûfe çevrelerinden gelen ayıplama ve ithamların bulunduğunu, ancak bunu yapanların, bu hususu anlayacak kapasiteye sahip olmayanlar olduğunu ifade etmiştir. Sonra da içtihatındaki bu farklılıkların tabii olduğunu gerekçelendirme mahiyetinde, dilde buna benzer hususların bulunduğunu, dili kabul etmeyen konuşamayacağını, kabul edip çıkış yolları arayanların ise aynı şekilde Kur'an, Sünnet ve içtihatında bulunan benzer hususları da kabul etmeleri ve bunları gerekçelendirme yoluna başvurmaları gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra Kur'an'dan ve Sünnetten çeşitli ihtilafların bulunduğu bazı örnekler zikredip bunları bir konu ile ilgili içtihatındaki değişimi ve fark-

lılığı kabul etmenin gerekliliğine gerekçe yapmıştır. Alimin söylediklerinin sadece apaçık tek görüş şeklinde olması durumunda ise; düşüncenin ortadan kalkacağını, fikirlerin gerileyeceğini, bakış açılarının kapanacağını, akılların ayırt etmeden mahrum kalacağını, öğrenciyeye sadece taklit özelliği kazandırılacağını ifade eder. Ama görüşler çoğalıp, düşünceler yarışıp, fikirler derinleşip, problemler görünüp, kapalı hususlar açık hale gelip, akıllar onların istinbatında devreye girip, hikmet pınarları kaynaklarından fışkırınca yararlı derslerin ve neticelerin de çoğaldığını belirtmiştir.²⁰

Şâfiî'nin bir meselede farklı görüşlerinin olmasının normal karşılanması gereken bir husus olduğunu ifade eden değerlendirmelerden sonra İbnü'l-Kâs ve diğer Şâfiî alimler, farklı görüşlerin ona nispet edilmesinin şu çeşitli sebeplerden dolayı olduğunu belirtmişlerdir:

1) Şâfiî'nin batıl olan görüşün fesadını beyan ve diğer görüşün sıhhatini tahkik için delil olsun diye iki görüş ifade etmiş olmasıdır.²¹ Örneğin, oruçlu iken cinsel ilişkiye giren kişinin tutacağı kefaret orucu dışında bir gün kaza edip etmeyeceği konusunu iki görüşe göre açıklamıştır. Şâfiî bir görüşe göre kaza gerekir derken diğer görüşe göre ise, cima eden bedeviye Hz. Peygamber'in kazayı emretmeyişine dayanarak kaza gerekmez demiştir. Ancak mezhepte fetvaya esas olması açısından bu meselenin iki görüş üzerinden değerlendirmesi bulunmamakta sadece meselenin iki şekilde yorumlanma ihtimalinin ve insanların bu konuda ihtilafının bulunduğu ve kazanın gerekmediğini söyleyen görüşün fasit olduğunun ortaya çıkması ile kaza gerekir diyen görüşün kesin bir şekilde sahih olduğunun anlaşılması için bu iki görüşü zikretmiştir.²²

2) Şâfiî'nin hikaye ve kendisinden öncekilerin ihtilafı şeklinde dile getirdiği farklı görüşler.²³ Tırnakları ve bedeninin kılları uzamış ölü ile ilgili olarak, Şâfiî'nin hocalarından aktardığı iki görüşten birine göre bu tırnaklar ve kıllar kesilir, diğerine göre ise kesilmez. Bu ve benzeri birçok meselede hikaye tarzında iki kavil/görüş ifade edilmiştir.²⁴ Müzeni *Muhtasar*'ında bunu ifade ettikten sonra, "bunların kesilmeden bırakılmasının daha uygun olduğunu" açıkça belirtmiştir.²⁵ Nevevî ise Müzeni'nin bu görüşünü Şâfiî'nin tercihi olarak ifade etmiştir.²⁶

²⁰ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 55-100.

²¹ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 107; Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 2/1077-1078.

²² İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 107-109.

²³ Gazzâlî buna örnek olarak bir sonraki maddede zikrettiğimiz terzi meselesini vermektedir ki, orada İbn Ebi Leylâ ve Ebû Hanîfe'nin görüşleri zikredilmektedir. Bkz. Gazzâlî, *Hakikatü'l-kavleyn*, 38-40

²⁴ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 109-110.

²⁵ Ebû İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail el-Mısri el-Müzeni, *Muhtasarü'l-Müzeni fi furû'i-Şafiyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 55.

²⁶ Ebû Zekeriyâ Muhayiddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.s.), 5/140.

3) Görüşlerin elde edilişi ile ilgili öğrencileri sınamak için başkasına ait olan farklı iki görüşü dile getirmiş olması.²⁷ Terziye bir kumaş verip kaban veya gömlek dikmesini istediği konusunda ihtilafa düşüklerinde, İbn Ebî Leylâ'ya göre terzinin, Ebu Hanife'ye göre ise kumaş sahibinin sözünün geçerli olacağı şeklinde iki görüş bulunduğu, Şâfiî'nin bunları ve gerekçelerini eğitim amaçlı aktardığı, bunlardan birini tercih etmediği ifade edilmiştir.²⁸

4) Görüşlerden birinin daha önce geçen bir haber, diğerinin ise kıyas yoluyla elde edilmiş olmasıdır. Bu durumda Şâfiî, kıyası bırakıp habere göre hüküm verir. Nitekim Şâfiî, oturarak uyuyan kişi ile ilgili olarak, eğer haber olmasaydı aklın gittiği her durum için abdesti vacip kılardım, demiştir.²⁹

5) Kişinin tercih etmede muhayyer olduğu iki görüş ifade etmiş olmasıdır. Bayram tekbirleri ile ilgili olarak, bir görüşte farzlardan sonra diğerinde ise farzlar ve nafilerden sonra getirileceği şeklinde iki görüş nakledilmiş ve bu konuda kişi muhayyer bırakılmıştır.³⁰

6) Görüşler farklı durumlara göre sıralanmış olabilir. Örneğin, bir kimenin evleneceği kadına alenen çok, gizli bir şekilde ise şahit tutarak daha az mehir takdir etmesi durumunda Şâfiî, bir görüşünde gizli olanın diğer görüşünde ise aleni ifade edilenin gerekli olacağını belirtmiştir. Onun ashabı bunun farklı iki durumu ifade eden bir sıralama olduğunu ifade etmiştir. Açıktan söylediği mehir gizlice anlaştıklarından fazla ise fazla olanı gerekli olur. Ama gizlice anlaştıklarından daha fazlasını riya olsun diye alenen söylediyse ikisinden az olan gerekli olur.³¹

7) İki görüş belirtip en güçlü olanını insanların fesadı gibi bir gerekçeyle değil, delil ile ortaya koyduğu durumdaki görüşler. Örneğin, hâkimin kendi bilgisine dayanarak hüküm vermesi ile ilgili iki görüş ifade etmiş, bunlardan birine göre hüküm verebilir diğerine göre ise hüküm veremez. Şâfiî, hâkimin kendi bilgisine dayanarak hüküm vermesini, onların bozulmasından korktuğu için caiz görmeyecekken delillere dayanarak caiz görmüştür.³²

8) İki görüşten birinin vücûba diğerinin ihtiyata binaen belirtilmiş olmasıdır. Örneğin, karısına îlâda bulunan bir kişi, hemen sonra bundan ayrı olarak yemin kastederek tekrar îlâda bulunursa bununla ilgili Şâfiî, bir yerde yalnız bir kefâret gerekir derken başka bir yerde ise iki kefâret ge-

²⁷ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 110; Şirâzi, *Şerhu'l-Lümâ'*, II/1078; Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 31.

²⁸ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 110-113; Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 31-32.

²⁹ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 114.

³⁰ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 115-116; Kişinin tercihte muhayyer bırakılmış olması durumuna örnek ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Gazzâlî, *Nuşretü'l-kavleyn*, 68-78.

³¹ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 117-118. Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 21-22; Farklı örnek için bkz. Gazzâlî, *Hakikatü'l-kavleyn*, 37.

³² İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 120-121; Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 32-33.

reker demiştir. Birincisini vücûb açısından, ikincisini ise ihtiyaten gerekli görmüştür.³³

9) Bir yerde kapalı ifade ettiğini başka bir yer açık bir şekilde ifade etmiş olmasının iki görüş gibi değerlendirilmiş olması durumudur. Örneğin, bir yerde hayız halinin en azının bir gün ve bir gece olduğunu, başka bir yerde bir gün olduğunu ifade etmiştir. Ancak bir gün dediği müphem olup gece-siyle birlikte anlamındadır.³⁴

10) Şâfiî bazen taklitten uzak tutmak için meseleyi tamamen beyan etmeden öğrenen kişinin anlayışına yaklaştırmakta ve tercihi ona yüklemekte, böylece müçtehidin aptal kişiye üstünlüğü ortaya çıksın diye. Kur'an ve Sünnette de bunun örnekleri çoktur. Kadir gecesinin net bir şekilde belirtilmeyip aranmasının istenmesi, Allah'ın ismi a'zamının sarîh bir şekilde belirtilmemiş olması gibi.³⁵

11) Aynı vakitte iki görüş zikretmiş olup hangisinin isabetli hangisinin hatalı olduğunu beyan etmemiş olması durumunda, bu meselenin iki görüşe ihtimali olduğunu söylemiş olmaktadır. Kâdî Ebu Hamid el-Merverrûzî (ö. 362/973), Şâfiî'den bu tarzda on küsur, on altı – on yedi mesele bulunduğunu zikreder. Bunda da Şâfiî'ye itiraz edilecek bir durum yok. Zira zıt iki görüşün sahih olduğunu söylememiş, ancak ona göre bu meselede sadece iki görüş bulunmaktadır, ama bir tanesi onun nezdinde tercih edilecek duruma gelmemiş, araştırma halindeyken vefat etmiştir.³⁶

12) Kadîm – cedîd şeklinde farklı görüşlerinin olması: Şüphesiz bu, kadim görüşten rücu etme demektir.³⁷ Nitekim bu gibi durumlarda Şâfiî “bu meselede iki görüş vardır” demiyor, onun ashabı “bu meselede Şâfiî'nin iki görüşü var” diyorlar. Yani aynı vakitte değil, onun ömrüne nispetle ömrünün farklı zamanlarında iki görüşü var demektir. Bunda herhangi bir tenakuz yoktur. Zira aynı vakte nispetle nefiy ve isbat olursa tenakuz olur. Örneğin, kadim görüşünde Fatihâ'yı unutarak terk edenin namazının geçerli olduğunu, cedid görüşünde ise namazını iade etmesi gerektiğini söylemesi bu türdendir. Bu tarz görüş farklılaşması başka büyük alimlerde de görülmektedir. Dolayısıyla Şâfiî ve ashabının bu konuda eleştirilmelerinin haklı bir tarafı yoktur.³⁸

13) Lafızları aynı olmakla birlikte bir açıdan manaları aynı diğer açıdan ise farklı olması ve mezhebin sonraki alimlerinin hükmü genellikle farklı manada değerlendirerek iki görüş şeklinde sunmalarındır. Örneğin, zihar

³³ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 123-124.

³⁴ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 125-126; Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 19-21.

³⁵ İbnü'l-Kâs, *Nuşretü'l-kavleyn*, 126-130; Gazzâlî, *Hakîkatü'l-kavleyn*, 48-49.

³⁶ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lümâ*, 2/1079.

³⁷ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lümâ*, 2/1077.

³⁸ Gazzâlî, *Hakîkatü'l-kavleyn*, 35-36.

yapanın cinsel ilişkiye ilave olarak Şâfiî'nin kadim görüşünde öpme ve zevk almanın da yasaklanması gerektiğinin istihbâba ve vücûba muhtemel olduğu ifade edilmiş, ancak bir yerde istihbâba hamlinin evlâ olduğu açıkça belirtilmiş icabın da caiz olduğu söylenmiştir.³⁹

14) Kıraat veya rivayetin farklılığına göre görüşü de bazen farklı olmuştur. Abdesti bozan hususlarla ilgili Nisâ süresinin 43. ayetindeki ifadenin "لامستم" kıraatine göre hem dokunan hem de dokunulan kişinin abdest alması, "لمستم" şeklinde okunması durumunda ise sadece dokunanın abdest alması gerekmektedir. Bu kıraat farklılığına binaen Şâfiî'den iki görüş nakledilmiştir. Harmelê'nin ondan rivayetine göre dokunulananın abdesti bozulmaz. Daha doğru olan ve cedid görüşlerini barındıran eserlerinin çoğunda açıkça belirttiği ise abdestinin bozulacağı şeklindeki görüşüdür. Çünkü "لامستم" kıraati de mütevatirdir ve onunla, dokunulananın abdestinin de bozulduğu şeklinde diğer kıraatten daha fazlası sabit olmaktadır.⁴⁰

Şâfiî müelliflerin aynı mesele ile ilgili Şâfiî'ye nispet ettikleri farklı görüşlerin gerekçelerine dair ortaya koydukları hususlar ana hatlarıyla bu aktardıklarımız olmakla birlikte bunlar dışında diğer bazı sebepler de zikredilebilir. Bunları sınırlandırmanın pek mümkün olmadığı, hatta her müellifin bakış açısına göre bunların farklı sayıda olacağı anlaşılmaktadır. Nitekim bu müelliflerin zikrettiklerinden bazılarının diğer bazı sebeplerin içinde değerlendirilebileceği de görülmektedir.

3. KADİM – CEDİD AYIRIMI

Şâfiî'nin gerek Irak ve Hicaz'da yazdığı *el-Hücce* ve Mısır'da yazdığı *el-Ümm* gibi kendi eserlerindeki gerekse talebeleri tarafından ondan nakledilmiş görüşler veya yazılmış *Muhtasar*'lardaki görüşleri, verdiği fetvâları, öğrencilerine imlâ ettirdiği *el-emâlî* ve *el-İmlâ* gibi metinleri, verdiği dersleri ve söylediği sözleri için *kavl (ekvâl)* ifadesi kullanılır.⁴¹ Görüşlerinin oluşum sürecinde de ifade edildiği gibi Şâfiî'nin hayatında iki önemli evre vardır. Birinci evre Şâfiî'nin Mısır'a gitmeden önceki hayatını oluşturan ve çoğunlukla Hicaz ve Irak'ta geçen dönem, diğeri de hayatının son dört yılını oluşturan Mısır dönemidir. Onun görüşleri de hayatının bu iki evresine göre ayırımı tabi tutulur. Buna göre, Hicaz ve Irak'ta ortaya koyduğu görüşler için *kavl-i kadim*, Mısır'da ortaya koydukları için ise *kavl-i cedid* ifadesi kullanılır. Bunda her hangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak Şâfiî'nin Bağdat'tan çıkıp ayrılmasından itibaren Mısır'a varıp yerleşmesine kadar-

³⁹ Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 21.

⁴⁰ Münâvî, *Feraidü'l-fevaid*, 22.

⁴¹ Muhittin Özdemir, Şâfiî Fırû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi, *Marmara Üniv. SBE*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2010, 137.

ki süre içerisinde ortaya koyduğu görüşlerinin kavli kadimden mi yoksa kavli cedidden mi sayılacağı hususu Şâfiî âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Kavli cedidden sayılacağını söyleyenlerin aksine, İbn Hacer el-Heytemî'nin savunduğu ve mezhepte tercihe şayan kabul edilen görüşüne göre bu ara dönemde ortaya koyduğu görüşleri de kavli kadim kategorisinde değerlendirilir.⁴²

3.1. Mutemed Görüş Olması Açısından Kadim –Cedid

Şâfiî'nin Irak'ta ortaya koyduğu görüşlerinden çoğunlukla vazgeçtiği ve Mısır'da yeni mezhebini oluşturduğu, hatta bazı ifadelerinde bunu dile getirdiği, bu sebeple kavli cedid türünden bir görüşü bulunduğu mezhebinin o olacağı ve amelin ona göre olacağı prensip olarak kabul edildiğinden⁴³ kadim – cedid şeklindeki ayırım da son derece önem kazanmaktadır. Nevevî, *kavillerin* Şâfiî'ye ait olduğunu ve bazen bunların tamamının kadim veya cedid, bir tanesinin kadim bir tanesinin ise cedid olabildiğini, ikisini aynı vakitte veya farklı vakitlerde söylemiş olabileceğini, kimi zaman bir tanesinin başka delillerle tercih edilebildiğini kimi zaman da tercihin mümkün olmadığını söyleyerek kaviller arasında olabilecek ihtimalleri sıralamıştır.⁴⁴ Buna göre mutemet olması açısından Şâfiî'nin kavillerini öncelikle iki kısma ayırmak mümkündür:

1) Hilafına kavli cedidin bulunmadığı ya da yeni mezhebinde her hangi bir görüş beyan etmediği bir meseledeki kavli kadim: Bu tür kavli kadim Şâfiî'nin geçerli mezhebi sayılır, onunla amel edilir ve ona göre fetva verilir. Zira o görüşünü ortaya koymuş ve ondan dönmemiştir. Bu türden çok sayıda örnek de vardır. Şâfiî fukahânın, “kadim görüş Şâfiî'nin mezhebi değildir veya Şâfiî ondan rücu etmiştir ya da ona göre fetva verilmez” şeklindeki mutlak değerlendirmeleri ise geneli üzerine bina edilmiş, hilafına kavli cedidin bulunduğu kadim görüş ile ilgili ifadelerdir. Zira kavli kadimin çoğu bu şekildedir.⁴⁵

2) Şâfiî'nin kadim ve cedid olmak üzere iki kavlinin bulunduğu meseleler. Bunları da şu şekilde iki kısma ayırmak mümkündür:

a) Karşısında kavli cedid olmakla birlikte, sahih bir hadisin desteklediği kavli kadim: Muarızı bulunmayan sahih bir hadisin desteklediği kavli

⁴² Ahmed Ali Muhammed İbrahim, “el-Mezheb indeş-Şafiiyye”, *Mecelletü Câmîati'l-Melik Abdülaziz*, 2 (1398/1978), 3. Şâfiî'nin usul alanındaki kavli kadim ve kavli cedid ayırımı şeklindeki görüşleri için bkz. Mehmet Aziz Yaşar, “Kavli Kadim ve Kavli Cedid Ayırımının İmam Şâfiî'nin Usul Anlayışına Yansımaları”, *Turkish Studies*, 13/17, (Summer 2018), 360 vd.

⁴³ Muhammed İbrahim, *el-Mezheb indeş-Şafiiyye*, 5-6.

⁴⁴ Muhyiddin Ebî Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, (ö. 676), *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Muhammed Necib el-Mutî, (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.s.), 1/107.

⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/110.

kadim Şâfiî'nin mezhebi sayılır ve ona nispet edilir. Nasıl ki onun açık görüşünün (nassının) hilafına sahih bir hadis bulunduğunda, bu hadisin ortaya koyduğu hükmün onun mezhebi sayılması gibi.⁴⁶ Nitekim İbn Kesîr'in Şâfiî'nin menâkıbında aktardığına göre Müzenî, Rebî el-Murâdî, Harmele, Rebî b. Süleyman gibi Şâfiî'nin talebeleri ve Ebû Sevr gibi diğer bazı alimler Şâfiî'nin "kendi görüşünün Hz. Peygamber'in sahih hadisine aykırılık teşkil etmesi durumunda, onun görüşünün terkedilmesini ve Hz. Peygamber'in sunnetiyle amel edilmesini söylediğini" farklı ifadelerle aktarmışlardır.⁴⁷

b) Yanında her hangi bir hadisin bulunmadığı kadim – cedid aykırılığı: Şâfiî'nin kadim ve cedid olmak üzere iki kavlinin bulunduğu her meselede sahih ve kendisiyle amel edilecek olanın cedid görüşü olacağını, zira Şâfiî'nin kadim görüşünden rücu ettiğini söyler. Bazı Şâfiî fakihlerin ise yirmi veya daha fazla meseleyi bu genel hükümden istisna edip bu meselelerde kavl-i kadime göre fetva verileceğini söylediklerini, ancak bu meselelerin çoğunda ihtilafa düştüklerini belirtir.⁴⁸ Cüveynî de Şâfiî mezhebi âlimlerinin, üç mesele dışında Şâfiî'nin kadim ve cedid olmak üzere iki görüşünün bulunduğu her meselede cedid görüşün daha sahih olduğunu söylediklerini aktarır.⁴⁹ Bu üç mesele şunlardır:

1) Sabah ezanında tesvîbin (es-Salâtü hayrun mine'n-nevm demenin) kavl-i kadime göre müstehab olması.⁵⁰

2) Çok olan bir suya bir necaset düşmüşse, kavl-i kadime göre necasetin düştüğü bölgeden uzak durmanın gerekli olmaması.⁵¹ İbnü's-Salah ve Nevevî, Cüveynî'nin burada üçüncü maddeyi zikretmediğini, *Muhtasarü'n-Nihâye*'de ise üçüncü maddenin "ticaretin zekatı" konusunda geleceğini dile getirdiğini, *en-Nihâye*'de ise şunu söylediğini aktarır:

3) "Namazların son iki rekatlarında Fatihâdan sonra bir sürenin okunmasının" kavl-i kadime göre müstehap olmadığını ifade ettikten sonra uygulamanın da buna göre olduğunu söyler.⁵²

Ancak Nevevî, müteahhirin bazı Şâfiî fakihlerin, kavl-i kadime göre fetva verilen meselelerin on dört tane olduğunu, yukarıda Cüveynî'nin aktardığı üç meseleye ilave olarak şunları da zikrettiklerini nakleder:

⁴⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/110.

⁴⁷ İmâdüdin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Menâkıbü'l-İmâmiş-Şâfiî*, thk. Halil İbrahim Molla Hatır (Riyad: Mektebetü'l-İmâmiş-Şâfiî, 1992), 178-180; Ayrıca bkz. Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salah eş-Şehrezûri (ö. 643/1245), *Edebü'l-müftî ve'l-müşteftî*, thk. Muvaaffik b. Abdullah b. Abdülkadir (b.y: Alemü'l-Kütüb, 1986), 117-119.

⁴⁸ İbnü's-Salah, *Edebü'l-müftî ve'l-müşteftî*, 128; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/108.

⁴⁹ İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab fî dirâyetil-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb (Beirut: Daru'l-Minhâc, 2007), 2/59.

⁵⁰ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/59.

⁵¹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 1/258.

⁵² Cüveynî, *Nihâyetü'l-maḥlab*, 2/154; İbnü's-Salah, *Edebü'l-müftî ve'l-müşteftî*, 128-129; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/108.

4) Makatın çıkış noktasını aşan dışkının taşla temizlenmesi (el-istincâ bi'l-hacer) caizdir.

5) Mahreme dokunmak abdesti bozmaz.

6) Akarsu ancak içine düşen necis bir şeyle değişime uğrarsa necis olur.

7) Yatsı namazını ilk vaktinde kılmak daha faziletlidir.

8) Akşam namazının vakti (kıyıl) şafağın batmasına kadar devam eder.

9) Yalnız namaz kılan bir kişinin namazı esnasında imama uymaya niyet etmesi caizdir.

10) Ölmüş bir hayvanın tabaklanmış derisinin yenmesi haramdır.

11) Kölelik yoluyla mahremi olan biriyle cinsel ilişkiye girmek had cezasını gerektirir.

12) Ölünen tırnaklarının kesilmesi mekruhtur.

13) Hastalık ve benzeri bir sebeple ihramdan çıkmayı şart koşturmak caizdir.

14) Definelerin (rikâz) zekatında nisaba ulaşmasına itibar edilmez.⁵³

Nevevî, zikredilen bu meselelerde ittifakın bulunmadığını, hatta bazı Şâfiî fakihlerin bu meselelerin bir kısmında veya çoğunda kavli-cedidi tercih ettiklerini, bazılarının da bu meselelerin çoğunda kavli-kadime muvafık bir kavli-cedid naklettiklerini ve bu durumda amelin kadime göre değil, cedide göre olacağını belirterek itiraz eder. Ayrıca kavli-kadime göre fetva verilen meselelerin bunlarla sınırlı tutulmasının da zayıf bir değerlendirme olduğunu belirtir. Zira Şâfiî fakihlerin tamamının veya çoğunluğunun ya da onlardan çok sayıda kişinin kavli-kadimi sahih gördüğü bazı meseleler de bulunmaktadır:

15) Cehri namazlarda cemaatin Fatihadan sonra açıktan “amin” demesi müstehaptır. Kâdi Hüseyin’in bu konudaki muhalefetine rağmen Şâfiî fakihleri bunu sahih görmüştür.

16) Oruç borcu olup da ölen kişinin velisi onun yerine oruç tutar. Bu konudaki sahih hadislerden dolayı muhakkik alimler Şâfiî’nin bu görüşünü sahih görmüşlerdir.

17) Namaz kılanın baston ve benzeri bir şeyi bulamadığı zaman sütre olarak bir çizgi çizmesi müstehaptır. Şîrâzî ve diğer çok sayıda alime göre sahih görüş budur.

18) Ortaklardan biri, ortak oldukları mülke duvar yapmaktan imtina ederse kavli-kadime göre buna zorlanır. İbnü’s-Sabbâğ ve Şâfiî bu görüşün sahih olduğunu söylemişler ve Şâfiî bununla fetva vermiştir.

⁵³ Nevevî, *el-Mecmû’*, 1/108-109.

19) Kocanın zimmetinde mehir, damânü'l-yed olarak sabittir. Ebû Hâmîd el-İsferâyînî ve İbnü's-Sabbâğ'a göre daha sahih olan görüş budur.⁵⁴

Yukarıdaki meselelerde bazı Şâfiî fukahâsı kavli kadime göre fetva vermiş olsa da Nevevî'ye göre Şâfiî bu görüşlerinden dönmüştür ve artık bunlar onun mezhebi sayılmaz ve meseleleri iyi araştıran maharetli Şâfiî fukahâsına ve diğer alimlere göre de doğru görüş budur.⁵⁵ Nitekim Cüveynî'ye göre, nerede olursa olsun Şâfiî'nin kadim kavilleri onun geçerli mezhebi sayılmaz. Zira cedid görüşünde bunlara muhalefetini ortaya koymuştur. Kendisinden dönülen görüş dönen kişinin mezhebi olamaz.⁵⁶ Bazı Şâfiî fakihlerine göre ise genel olarak bir müçtehit önceki görüşünün hilafına bir görüş beyan ederse bu, onun ilk görüşünden vazgeçtiği anlamına gelmez, aksine onun iki görüşü olmuş olur. Ancak alimlerin cumhuruna göre bu değerlendirme yanlıştır. Zira bu durum, Şâri'in aralarında tearuz bulunup cem' etme imkanı bulunmayan iki nassı gibidir. Birincisi terk edilir ve ikincisiyle amel edilir. Nevevî, kavli kadimin durumu bu olduğu halde bazı Şâfiî fakihleri o doğrultuda fetva vermişse, müçtehit olmaları ve delilinin de açık olması sebebiyle içtihatlarının onları buna sevk ettiğini ve bunu Şâfiî'ye nisbet etmeleri gerekmediğini söyler. Nitekim mütekaddimîn fukahâdan kimse bu meselelerde kadim kavlin Şâfiî'nin mezhebi olduğunu veya bu meselelerde ondan rücu etmediğine dair bir istisnada bulunduğunu söylememiştir. İbn Salah'a göre bunların kavli kadimi tercih etmiş olmaları durumu, müçtehit bir Şâfiî'nin kendi içtihadı ile Şâfiî dışındaki bir müçtehidin mezhebinin tercih etmesi gibidir. Zira bir kimse müçtehit ise içtihadına tabi olur, şayet içtihadı mukayyet olup taklitle karışık ise fetva verdiğinde, "Şâfiî'nin mezhebi şudur, ancak Ebu Hanîfe'nin şu şekildeki mezhebine katılıyorum" şeklinde bunu beyan eder. Bir Şâfiî alimin tahrîc yoluyla elde edilmiş kavli nassa dayalı olana tercih etmesi veya Şâfiî'nin iki kavli kadimden tercih etmediğini tercih ettiğinin önüne geçirmesi de yukarıdaki durum gibidir. Tercih ehli olmayanların ise Şâfiî'yi taklit etmekten ve kaviller arasında tercihe başvurmamaktan başka alternatifleri yoktur.⁵⁷ Nevevî, İbn Salah'tan aktardığı bütün bu tasniflerdeki değerlendirmeleri şu şekilde özetler: Tahrîc ehli olmayanların istisnasız bütün konularda kavli cedide göre amel etmesi ve ona göre fetva vermesi gerekir. Mezhepte tahrîc ve iç-

⁵⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, I/109. Nevevî'nin de kimi açılardan eleştirip zikrettiği ilk on dört ve sonraki beş meselenin toplamı olan on dokuz meseleyi teker teker ele alıp inceleyen Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, bunların tümünde, bazen kavli kadime muvafık olarak bazen de muhâlif olarak kavli cedidin tercih edildiğini ispatlama çabası içine girmiştir. Bkz. Kürdî, Muhammed b. Süleyman, *el-Fevâidü'l-medeniyye fi men yüftâ bi kavlihi min eimmetiş-Şafiiyye* (Lübnan: Daru Nuru's-Sabâh - Daru'l-Cefâni ve'l-Câbi, 2011), 347-365; Özdemir, *Şafî Fırû Fikih*, 143-150.

⁵⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, I/109.

⁵⁶ Cüveynî, *Nihâyetü'l-mağlab*, 1/29.

⁵⁷ İbnü's-Salah, *Edebü'l-müftî ve'l-müşteftî*, 129-130; Nevevî, *el-Mecmû'*, I/110.

tihat ehli olanların ise amelde ve fetvada delilin gerektirdiğine tabi olması ve fetvasında bunun kendi görüşü olduğunu, Şâfiî'nin mezhebi olan kavli-i cedidin ise ne şekilde olduğunu beyan etmesi gerekir.⁵⁸

3.2. Kaviller Arasında Tercih Kriterleri

Şâfiî mezhebine müntesip bir müftünün veya bu mezhep ile amel edenin iki kavlî veya vecih karşısındaki durumu şu şekildedir: Mezhepte müftü veya sıradan bir müntesip konumunda olan kişi, bir konuda Şâfiî'nin iki kavli ile karşılaşır, inceleyip araştırmadan dilediğini alıp onunla amel edemez. Eğer tespit edebilirse iki kavilden sonuncusuyla ancak amel edebilir. Değilse Şâfiî'nin tercih ettiği ile amel eder. Şayet ikisini de aynı anda söylemişse ve birini tercih etmemişse – ki bu türden on altı veya on yedi mesele var – veya ondan iki kavlî nakledilmiş fakat bunları bir vakitte mi yoksa iki ayrı vakitte mi söylediği bilinmiyorsa, dolayısıyla ilk söylenen bilinmiyorsa tercihe şayan olanın hangisi olduğuna dair araştırma yapıp ona göre amel etmesi gerekir. Eğer tahrîc ve tercih ehli ise kendisi Şâfiî'nin naslarından, onun kaynakları ve kavaidinden tercihe şayan olan görüşü tespit eder. Şayet tahrîc ve tercihe ehil değil ise Şâfiî fakihlerin bu vasıflara sahip olanlarının eserlerinden tercihe şayan olan görüşü nakleder. Fakat her hangi bir yolla mutemet olan görüşü tercih hâsıl olmazsa, bu gerçekleşinceye kadar tevakkuf eder.⁵⁹

Şayet tercihe ehil olmayan kişi, iki kavlî arasında tercihe şayan olanına dair Şâfiî fakihler arasında ihtilaf olduğunu görürse çoğunluğun, daha alim ve daha takvalı olanın sahih gördüğü görüşe itimat etmelidir. Daha alim ve daha takvalının görüşü birbiriyle teâruz ederse, daha alim olanın görüşü tercih edilir. Eğer kaviller arasında alimlerden her hangi bir tercih bulunmazsa bu kavilleri nakledenlerin vasıflarına itibar eder. Bu manada Şâfiî fakihler indinde Büveytî, Rebî' el-Murâdî ve Müzenî'nin rivayet ettikleri Rebî' el-Cizî ve Harmelî'nin rivayetlerine mukaddemdir.⁶⁰ Nevevî, Hattâbî'nin bu hususu Şâfiî fakihlerden bu şekilde naklettiğini, ancak Büveytî'yi zikretmediğini, kendisinin ise onu ilave ettiğini, zira onun Rebî' el-Murâdî ve Müzenî'den daha alim olduğunu ve *el-Muhtasar* adlı eserinin de meşhur olduğunu, dolayısıyla zikredilmesi gerektiğini belirtir.⁶¹

İbn Salah, Şâfiî'nin kavillerinden, mezhep imamlarının çoğunluğunun görüşüne muvafık olan kavlin tercih edileceğini söyler. Nevevî ise, onun bu söylediğinin açıklık ve ihtimal barındırdığını belirtir ve Kâdî Hüseyin'den,

⁵⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/110.

⁵⁹ İbnü's-Salah, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 123; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/111.

⁶⁰ İbnü's-Salah, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 126-127; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/110-111.

⁶¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/110-111.

bir konuda Şâfiî'nin iki kavlinin bulunması ve bunlardan birinin Ebû Hanife'nin görüşüne muvafık olması durumunda, bunlardan hangisini tercih etmenin evlâ olduğu konusunda Şâfiî fakihlerden iki görüş bulunduğunu nakleder. Bunlardan biri Ebû Hamid el-İsferâyîni'ye ait olan görüş olup, muhalif olan kavlin evlâ olduğu şeklindedir. Zira ona göre Şâfiî, muhalefeti gerektirecek bir şeye muttali olduğu için Ebû Hanife'ye muhalefet etmiştir. Diğer görüş ise Kaffâl el-Mervezi'nin görüşü olup, muvafık olan kavlin evlâ olduğu şeklindedir. Nevevî bu ikinci görüşün daha sahih olduğunu ve farzedilen bu meselenin daha önce zikredilen tercih ettirici bir hususun bulunamaması durumuyla ilgili olduğunu belirtir.⁶²

Şâfiî'nin iki kavlinin hangisinin tercih edileceğine dair başvurulacak hususlardan biri de, onun bu kavillerinden birini ilgili konuda ve meseleyi asıl işlediği yerde zikretmiş olması, diğerini ise asıl yerinde değil, başka bir konunun içinde söylemiş olması durumudur ki, konuyu asıl işlediği yerde söylediği kavli daha güçlüdür. Zira o bu görüşünü, iyice düşünüp tartıktan sonra kastederek ortaya koymuştur. Sözelimi ifade ettiği görüşünü ise önceki gibi özenerek ortaya koymamıştır. Nevevî, Şâfiî fakihlerin sayısız yerde bu tür bir gerekçeye dayanarak tercihte bulduklarını dile getirdiklerini belirtir.⁶³

Netice olarak, bir konuda sadece kavli-kadim veya kavli-cedit varsa onunla amel edilir. Ancak bir konuda Şâfiî'nin birden fazla kavli varsa; kavli-kadim ve kavli-cedit tearuz ettiğinde, prensip olarak kavli-cedide göre amel edilir, zira Şâfiî kavli-kadimden rücu etmiştir. Ancak kavli-kadimi destekleyen ve muarızı bulunmayan bir sahih hadis varsa bu durumda kavli-kadim tercih edilir. Şayet Şâfiî'nin bir konudaki kavillerinin tamamı kadim veya cedid türünden ise bu durumda sonuncusu veya Şâfiî'nin tercih ettiği ile amel edilir. Eğer Şâfiî, ikisini de aynı anda söyleyip birini tercih etmemişse veya aynı vakitte mi yoksa farklı vakitlerde mi söylediği bilinmiyorsa, bu durumda hangisinin tercihe şayan olduğu araştırılır ve ona göre amel edilir. Bu durumda araştırmayı yapacak kişi tahrîc ve tercih ehli ise kendisi bunun araştırmasını yapar ve ona göre amel eder, değilse bu sıfatlara sahip alimlerin tercih ettiğini nakleder. Hiçbir yolla tercih etme imkanını bulamazsa, tevakkuf eder. Görüşler arasında tercihte bulunurken usul eserlerinde detaylı bir şekilde ele alınan kriterlere göre tercihte bulunmanın yanı sıra bunlarla tercih imkanı bulunmadığı takdirde çoğunluğun, daha alim veya daha muttaki olanın sahih gördüğünü ya da diğer mezhep

⁶² İbnü's-Salah, *Edebü'l-müftî ve'l-müşteftî*, 127-128; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/111-112.

⁶³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/112.

imamlarının görüşüne muvafık olanını veya Şâfiî'nin bir konuyu asıl yerinde işlerken yer verdiği görüşünü tercih eder.⁶⁴

4. KAVİLLER ARASINDAKİ TERCİHTE ÜSTÜNLÜK İFADELERİ

Şâfiî'nin talebelerinden itibaren Şâfiî fukahânın gerek görüşlerle ilgili ıstılahları gerekse bunlar arasında tercihi ortaya koyan çeşitli ifadeler kullandıkları görülmektedir. Ancak *kavil*, *vecih* veya *tarik* ile bunlardan tercihe şayan olanını belirleme ile ilgili ıstılahları birbirine karıştırmadan kullanmada ne kadar titiz davrandıkları şüpheli bir durum olup Nevevî, Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb*'deki kullanımında bu sıkıntıya dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Cüveynî, Gazzâlî, Rafîî ve Nevevî çizgisinin bu ıstılahları kullanımında bir gelişim görüldüğü ve Nevevî'nin eserlerinin başındaki mukaddimelerde bunların hangi anlamda kullanılacağı net bir şekilde ortaya konulduğu, ancak özellikle Rafîî'nin kullanımlarının Nevevî'ye önemli manada öncülük ettiğini söylemek mümkündür.

Rafîî, *Fethu'l-aziz* adlı eserinde, iki kavilden tercih edilenini *el-ezhar* (الأظهر)⁶⁵, *el-esahh* (الأصح)⁶⁶, *es-sahîh* (الصحيح)⁶⁷, *el-meşhûr* (المشهور)⁶⁸, *el-eşher* (الأشهر)⁶⁹, *el-eşbeh* (الأشبه)⁷⁰ veya *el-ahsen* (الأحسن)⁷¹ ıstılahlarıyla ifade etmiştir. *el-Muharrar* adlı eserinde ise, iki kavilden biri ile ilgili tercihi ifade ederken *esahh* (أصح)⁷² lafzını kullanmıştır.

Gazzâlî'nin de kullandığı bu terimlerden Rafîî'nin muvafık olduğu yerler bulunduğu gibi farklı terimleri kullandığı yerler de vardır. Rafîî, *kavil* bağlamında kullandığı bu tercih ıstılahlarının neredeyse tamamını aynı zamanda *vecih* ve *tarik* bağlamında da kullanır.⁷³

Buna göre, Nevevî'nin kullandığı birçok ıstılahı daha önce Rafîî'nin kullandığını ancak bunlar arasında Nevevî'nin yaptığı gibi net bir ayırım yapmadığını; tercihe şayan *kavil*, *vecih* veya *tarik* için aynı ifadeleri kullandığını söylemek mümkündür. Yani Rafîî iki veya daha fazla *kavil*, *vecih* veya *tarik* bulunduğunu açıkça belirttikten sonra bunlardan tercih edilenin han-

⁶⁴ Nas, *İmam Nevevî ve Şâfiî Mezhebindeki Otoritesi*, 190-191.

⁶⁵ Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b Abdülkerim er-Rafîî el-Kazvîni, *el-Aziz şerhu'l-veciz: eş-Şerhu'l-kebir: Fethu'l-aziz Şerhu'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmecvüd (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/25, 88.

⁶⁶ Rafîî, *Fethu'l-aziz*, 1/30, 31, 44.

⁶⁷ Rafîî, *Fethu'l-aziz*, 1/216.

⁶⁸ Rafîî, *Fethu'l-aziz*, 1/23, 2/50.

⁶⁹ Rafîî, *Fethu'l-aziz*, 1/296.

⁷⁰ Rafîî, *Fethu'l-aziz*, 3/362.

⁷¹ Rafîî, *Fethu'l-aziz*, 2/28.

⁷² Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b Abdülkerim er-Rafîî el-Kazvîni, *el-Muharrar fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hüseyin İsmail (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 8, 10, 11, 12, 16.

⁷³ Musa Kazım Bakır, *Horasan Şâfiîliğe ve Râfiî* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 259-260.

gisi olduğunu aynı ifadelerle dile getirebilmektedir. Dolayısıyla onun sade tercih ifadelerinden, bu ihtilafın kaviller, vecihler veya tariklerden hangisi arası olduğu anlaşılmamaktadır. Nevevî ise, Rafî'nin kullandığı bütün bu ıstıhlara eserlerinde yer verdiği gibi, bunlara ilave ıstıhlalar da kullanmıştır. Ancak o, Rafî ve ondan önceki fukahânın kullanımındaki karışıklığa düşmemek için, hangi ıstıhlardan neyi kastettiğini de genellikle eserlerinin mukaddimelerinde izah etmiştir.⁷⁴

Nevevî, bir meselede Şâfiî'nin birbirinden farklı iki veya daha fazla kavli bulunduğunda, bunlar arasındaki ihtilafın güçlü veya zayıf olması durumuna göre tercih ifadeleri kullanır. İhtilafın güçlü olması, yani onun bu konudaki görüşleri arasında tearuzun kuvvetli olması, karşıt görüşünün de güçlü olması durumunda tercih edilen görüşü belirlemek için *el-ezhar* (الأظهر) ifadesini kullanmıştır. İhtilafın zayıf olması, yani tercih edilmeyen görüşün tercih edilen ile tearuzu kuvvet açısından zayıf ise bu durumda tercih edilen görüş için *Ravzatü't-talibin* ve *Minhâcu't-talibin* adlı eserlerinde *el-meşhûr* (المشهور) ıstıhlını, *et-Taḥkîk* adlı eserinde ise *ez-Zâhir* (الظاهر) ifadesini kullanmıştır. Bunlara ilave olarak *et-Taḥkîk* isimli eserinde, mercuh olan kavlin racih kavil ile tearuzu önemsenmeyecek derecede zayıf ise *el-meşhûr* (المشهور) ıstıhlını tercih etmiştir.⁷⁵ Ayrıca Nevevî, bu son eserinde bu üç tercih ifadesiyle dile getirdiği racih görüşün karşıtı olan kavli de belirli ifadelerle dile getirmiştir. Buna göre *el-azhar*'ın karşıtı olan görüş için *bir kavilde* (في قول), *ez-zâhir*'in karşıtı olan görüş için *bir nasta* (في نص) ve *el-meşhûr*'un karşıtı olan görüş için de *bir rivayette* (في رواية) tabirlerini kullanmıştır.⁷⁶ Nevevî *en-nass* (النص) ifadesini kullandığında bu, Şâfiî'nin açık nassını ifade eder ki, bunun karşısında ya zayıf bir vecih ya da tahric yoluyla elde edilmiş tercih edilmeyen (mercûh) bir görüş vardır.⁷⁷ Buna göre Nevevî, Şâfiî'nin görüşlerini ifade eden kavilleri arasındaki ihtilafın kuvvet ve zayıflığına göre tercih edilen görüş için *el-azhar*, *ez-zâhir* ve *el-meşhûr* tabirlerini, bunların karşıtı olan görüşü için de *bir kavil*, *bir nass* ve *bir rivayet* şeklinde olmak üzere birer ifade kullanmıştır.

Nevevî, yukarıdaki ıstıhlardan farklı olarak, mezhepte ashâbü'l-vücûh olarak nitelenen fakihlerin görüşleri arasındaki ihtilafın kuvvet ve zayıflığına göre tercih edilen görüş için *el-esahh*, *as-sahîh* ve *es-savâb* tabirlerini,

⁷⁴ Nas, *İmam Nevevî ve Şâfiî Mezhebindeki Otoritesi*, 198-199.

⁷⁵ Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcu't-talibin* ve *'umdetü'l-müftin* (Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2005), 75; Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-talibin* ve *'umdetü'l-müttakîn*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muâvviz (Riyad: Daru Alemi'l-Kütüb, 2003), 1/114; Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muâvviz (Beyrut: Daru'l-Cil, 1992), 29.

⁷⁶ Nevevî, *et-Taḥkîk*, 29.

⁷⁷ Nevevî, *Minhâc*, 75; a.mlf., *et-Taḥkîk*, 30.

bunların karşıtı olan görüşler için de ayrı birer ifade kullanmıştır.⁷⁸ Yine Nevevî, mezhepteki ihtilaf noktalarından biri olan ve mezhebin aktarımındaki ihtilafı ifade eden *tarikler* arasındaki karşıtlığı dile getirip, tercih edilen ve mezhepte mutemet olan görüşü ifade etmek için *el-mezhep* (المذهب) ıstılahını kullanmıştır.⁷⁹

Nevevî, *racih olan görüşe göre* (علي الرأح) dediğinde, orada iki veya daha fazla meselenin bulunduğunu ve bir kısmında iki veya daha fazla *kavil*, *vecih* ya da *tarik* bulunduğunu, bunların bazısında ihtilaf bulunmakla birlikte, tamamının *racih* /tercih edilen olması noktasında müşterek olduğunu ifade eder. *El-Minhâc*'da *racih* olan görüşe muhalif olan görüşü ifade etmek için “bir kavle göre de şöyledir” (وفي قول كذا) ifadesini kullanır.⁸⁰ Nevevî, ashab diye nitelediği Şâfiî fukahânın tamamı veya çoğunluğu ya da mukakkik olanlarının tercih ettikleri ve delil açısından da *racih* olan böyle bir görüş dışında her hangi bir görüşü tercih etmediğini ifade ettikten sonra; az bir grup tercih ettiği halde apaçık sahih delilin desteklediği bir görüşü ise “*tercih edilen görüş budur*” (المختار كذا) şeklinde ifade ettiğini belirtir. Bu tercih ifadesi, bu görüşün az bir grup tarafından benimsendiğini, çoğunluğun ve mezhepte meşhur olan görüşün bunun hilafına olduğunu, bununla birlikte delil açısından tercih edilen /*racih* görüş olduğunu gösterir.⁸¹

Tercihle üstünlük ifade eden yukarıdaki ıstılahlar dışında, Nevevî'nin eserlerinin mukaddimelerinde yer vermediği ancak eserlerinin içinde, yukarıdaki ıstılahlar kadar olmasa da, bir meselede birbirine muarız birden fazla *kavil* veya *vecih* bulunduğu, bunlardan birinin çeşitli açılardan diğerlerinden daha üstün olduğunu ifade etmek için farklı bazı ıstılahlar da kullandığı görülmektedir.

Bunlardan bir tanesi *ercah* (أرح) ıstılahı olup, bir kavlin, vechin veya tarikin tercihe şayan olması bakımından diğer *kavil*, *vecih* ve tarikten daha açık olmasıdır. Bunun mukabili olarak, tercih sebeplerinden biri tarafından desteklenen manasında *er-râcih* (الرأح) ıstılahı kullanılmıştır. Her ne kadar Nevevî'nin bu ıstılahı başvurmadığı ifade edilmiş olsa da,⁸² *er-Ravza*'daki tercihlerine bakıldığında bunun doğru olmadığı ve onun da bu ıstılahı başvurduğu, ancak daha çok *vecihler* arasındaki ihtilaf durumunda müracaat ettiği söylenebilir.⁸³

⁷⁸ Nevevî, *Minhâc*, 75; a.mlf., *Ravzatü'l-İalibin*, 1/114, 3/294, 298, 5/110, 403, 7/309, 8/47, 56, 77; a.mlf., *et-Taḥkik*, 29-30, 31.

⁷⁹ Nevevî, *Minhâc*, 75; a.mlf., *Ravzatü'l-İalibin*, 1/114; a.mlf., *et-Taḥkik*, 31. Bazı örnekler için bkz. *Ravzatü'l-İalibin*, 3/294, 313, 322, 392, 5/411.

⁸⁰ Nevevî, *Minhâc*, 75.

⁸¹ Nevevî, *et-Taḥkik*, 31-32.

⁸² Özdemir, *Şâfiî Fırû Fikih*, 190.

⁸³ Bkz. Nevevî, *Ravzatü'l-İalibin*, 3/323, 8/102, 150, 355.

Daha önce Gazzâlî ve Rafîî'nin⁸⁴ sonra da Nevevî'nin kullandığı istihlahlardan biri de *el-akvâ* (الأقوى) istihlahı olup, ihtilaf durumundaki kavil veya vecihlerden "anlam bakımından daha kuvvetli olan kavil"⁸⁵ veya vecih⁸⁶ manasında kullanılmıştır.

Buna göre, daha önce Şâfiî müellifler tarafından bu istihlahların genelde kullanıldığı ama kısmi karışıklıkların bulunduğu, ancak Nevevî'nin bunları netleştirdiği, ister kuvvetli ister zayıf olsun mezhepteki her görüş için ve bunların karşıtları için birer istihlah belirleyip kullandığı görülmektedir. Onun bu faaliyeti sonraki fukahânın mezhepteki ihtilafı daha iyi görmesine ve onun belirlediği bu esaslar üzerinden yürümelerine katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Toplamların yaşantısında çeşitli sebeplere dayalı olarak meydana gelen değişimlere bağlı olarak hukuk kurallarının da değiştiği, bu bağlamda müctehitlerin içtihatlarının, verdikleri fetvaların veya yargı kararlarının da şartlara ve durumlara göre değiştiği ve bu değişimin en bariz görüldüğü müctehitlerden birinin Şâfiî olduğu görülmektedir.

Şâfiî'nin "kavl" diye isimlendirilen görüşlerinin gerek kadim - cedid şeklindeki değişimleri gerekse bunların içinde farklı görüşlerinin oluşması ile ilgili sonraki dönem alimlerinin dile getirdikleri çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar, Şâfiî'nin farklı çevre şartlarına ve farklı örf, adet ve geleneğe sahip olan insanların bulunduğu mekanlarda bulunması ve bunun farklı zamanlarda gerçekleşmesi ile buralardaki farklı alimlerden istifade edip onların ilmi birikimini elde etmiş olması ve bunun onda oluşturduğu ilmî olgunlaşmanın, aynı mesele ile ilgili görüşlerinin değişmesinin temel sebebi olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda elde ettiği yeni ilmi birikimler sayesinde İmam Malik ve Medine ekolünün etkisinin gittikçe azaldığı ve kadimden cedide geçişte bunun da etkili olduğu görülmektedir.

Şâfiî'deki bu değişim neticesinde aynı mesele ile ilgili ortaya çıkan farklı görüşleri, zamanla gerek diğer mezhep mensuplarından gelen eleştiriler gerekse mezhebin içinde en temel ihtilaf noktalarından birini oluşturması sebebiyle Şâfiî fıkıhçılar tarafından ele alındığı ve bu konuda müstakil çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, bir meselede Şâfiî'den farklı görüşlerin nakledilmiş olmasının, diğer alimlerde de var olan doğal

⁸⁴ Bakır, *Horasan Şâfiiliği ve Râfiî*, 259-260.

⁸⁵ Bkz. Nevevî, *Ravzatü'l-İtalibin*, 8/314.

⁸⁶ Bkz. Nevevî, *Ravzatü'l-İtalibin*, 3/171, 8/239, 290; Özdemir, *Şâfiî Fırû Fıkıh*, 192.

bir husus olduğu ifade edildiği gibi bunun sebepleri de ifade edilmeye çalışılmıştır.

Ancak asıl problem, bir meselede Şâfiî'den nakledilen farklı görüşlerden hangisinin mezhepte tercih edilen mutemet görüş olacağı konusundadır. Bu sebeple telif ve tercih döneminde daha fazla olmakla birlikte ilk dönemlerden itibaren mezhep alimlerinin bu konuyu detaylı bir şekilde ele aldıkları görülmektedir. Aynı anda hem kadim hem de cedid görüşünün bulunması veya bunlardan sadece birinde farklı görüşlerinin olması durumunda, tercihte bulunacak kişinin müçtehit, müftü veya normal müntesip olup olmaması, tahrîc ve tercih ehli olup olmaması durumlarına göre bu farklı kavillerin nasıl değerlendirileceğinin ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Şâfiî'ye ait görüşlerin mezhepteki diğer görüşlerden ayırt edilmesi için bazı ıstılahlar kullanıldığı gibi onun görüşlerinden tercih edilen görüşü belirlemek için de çeşitli tercih ifadelerinin kullanıldığını, ancak Nevevî'den önceki fakihlerin kullanımında kısmî karışıklığın bulunduğu, Nevevî'nin ise her bir görüş türü için ayrı tercih ifadesi kullanarak bunu netleştirdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Atcı, İsa. "Aynı Fikhî Meselede Ahmed b. Hanbel'den Nakledilen Farklı Görüşler (el-Muğnî Örneği)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 225-248.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Bakır, Musa Kazım. *Horasan Şâfiîliğe ve Râfiî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Menâkıbü's-Şâfi'î*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Mektebetü Darî't-Türâs, t.s.
- Candan, Abdurrahman. *İmam Şâfiî'nin Kavlı Kadim ve Kavlı Cedid'i*. İstanbul: Çıra Akademi, 2018.
- Cüveynî, Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullah b. Yusuf b. Abdullah. *es-Silsile fi marifeti'l- kavleyn ve'l-vecheyn*. thk. Halid b. Nevvar b. Mübti en-Nemir. Kuveyt – Amman: Letaif - Ervika, 2016.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Nihâyetü'l-mağlab fi dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2007.

- Duman, Soner. "Ebû Hanîfe'nin İctihadlarındaki Değişim (Kaynaklar – Sebepler – Analiz)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 441-465.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişimi*. İstanbul: İFAV Yay., 1994.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Hüccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzâlî. *Hakikatü'l-kavleyn fi tevcihî tahrici'l-imam eş-Şafîi li-ba'zî'l-mesâil ala kavleyn*. thk. Ebu Abdullah ed-Dani b. Münir Al-i Zehvi. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 2007/1428.
- İbn Kesir, İmâdüdin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şafîi*. thk. Halil İbrahim Molla Hatır. Riyad: Mektebetü'l-İmamiş-Şafîi, 1992.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhemmed b. Rüşd el-Hafid. *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktasid*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- İbnü'l-Kâs, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebî Ahmed Taberi. *Kitabu Nuşretü'l-kavleyn li'l-İmam eş-Şafîi*. thk. Mazin Sa'd ez-Zübeybi. Beyrut: Daru'l-Beyruti, 2009/1430.
- İbnü's-Salah, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Edebü'l-müftî ve'l-müşteftî*. thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdülkadir. b.y. : Alemü'l-Kütüb, 1986.
- Kürdî, Muhammed b. Süleyman. *el-Fevâidü'l-medeniyye fi men yüftâ bi kavlihi min eimmetiş-Şafîiyye*. Lübnan: Daru Nuru's-Sabâh – Daru'l-Cefâni ve'l-Câbi, 2011.
- Muhammed İbrahim, Ahmed Ali. "el-Mezheb indeş-Şafîiyye", *Mecelletü Câmiati'l-Melik Abdülaziz*, 2 (1398/1978), 1-24.
- Münâvî, Şemsuddin Muhammed es-Sülemî el-Münavi. *Feraidü'l-fevaid fi ihtilafi'l-kavleyn li-müctehidin vahidin*. thk. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995/1415.
- Müzenî, Ebû İbrahim İsmail b. Yahya b. İsmail el-Mısrî. *Muhtaşaru'l-Müzenî fi furû'i-Şafîiyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998
- Nâcî, Lemîn. *el-Ğadîm ve'l-cedid fi fıkhiş-Şafîi*. Riyâd – Kahire: Daru İbn Kayyim – Daru İbn Affân, 2007.
- Nas, Taha. *İmam Nevevî ve Şafîi Mezhebindeki Otoritesi*. Ankara: İlâhiyât, 2016.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, t.s.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mu'avviz. Beyrut: Daru'l-Cil, 1992.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref. *Minhâcu't-ţalibin ve 'umdetü'l-müftîn*. Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2005.
- Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîyya Yahya b. Şeref. *Ravzatü't-ţalibin ve 'umdetü'l-*

- müttaķın*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mu'avviz. Riyad: Daru Alemi'l-Kütüb, 2003.
- Özdemir, Muhittin, "İlk Dönem Şâfiî Fürû-i Fıkıh Literatürünün Gelişimi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, s. 371-402, Konya 2014.
- Özdemir, Muhittin, "Müzenî'den Nevevî'ye Şâfiî Mezhebinin Panoraması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, s. 185-199, Konya 2011.
- Özdemir, Muhittin, Şâfiî Fürû Fıkıh Literatüründe Mezhep Görüşleriyle İlgili Kavramların Gelişimi, *Marmara Üniv. SBE*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2010.
- Rafîî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b Abdülkerim el-Kazvîni. *el-Azîz şerhu'l-vecîz: eş-Şerhu'l-kebîr: Fetħu'l-azîz Şerhu'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavviz – Adil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Rafîî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b Abdülkerim el-Kazvîni. *el-Muħarrar fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hüseyin İsmail. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim. *Şerhu'l-Lümâ'*. thk. Abdülmecit Türki. Beyrut: Dârü'l-Ėarbi'l-İslâmî, 1988.
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Kavl-i Kadîm ve Kavl-i Cedid Ayırımının İmam Şâfiî'nin Usûl Anlayışına Yansıması". *Turkish Studies* 13/17 (2018), 353-380.